

15304:4
Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Värmland

Östmarkes sn

Broberg, Richard. 1941.

ULMA:s frigel. M. 87 Humleodling
och brygd.

16 bl. 4:

15304:4

op
Rec. för ordreg.
mars 1957. U.B.

1.

Humleodling och brygd.
(ULMA:s frågelista M 87).

Värmland: Östmark.

Sept. 1941.

I. Humleodling.

Det enda i dialekten förefintliga ordet för humle är hömör, best. sg. hömör. Några beteckningar för humle med specialiserad betydelse känner man inte till.

Beteckning för humleranka var hömörvissel, f. Best. sg. hömörvissla. Fruktställningen (kåsen) på en humleranka kallades hömörköp, m.; plur. hömörköpar.

Humlen växte i en humlegård — hömörgård, m. En sådan humlegård bestod av långa, barhade stölar, s. k. humlestänger

(hömssträng, f.; plur. hömssträngar), som
 stäuts en hel hop tillsammans i en ring eller
 'krass' (kräs, m = samling, hop). Efter des-
 sa stänger fick humlen växa. Humlegård
 hade man vid alla de större gårdarna, åt-
 minstone vid de gårdar, där man gjorde stor
 brygd till julen. De mindre gårdarna hade
 också ofta en liten humlegård till hushåll.
 Hade man inte humle själv, så fick man lä-
 na eller också fick man av dem, som hade.
 Det var sällan någon, som tog betalt för
 humle. Det var så starkt, att det inte be-
 hövdes mycket för små brygder, och då
 tyckte de det inte vara något att ta betalt
 för. Humlegården brukade man på många
 gårdar ha i närheten av gödselstaden eller
 ledugården, men mindre humlegårdar hade
 de annars var som helst vid gården och inte

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
 VRML ÖSTMARK
 Fagl. M 87

på någon viss plats.

På hösten då humlen var brun och mogen togs den ner (ta. nēr, hōmōr = taga ner humlen). Man bryg de ned rislor-
na från stängerna och plöskade av 'humle-
kopparna'.arbetet utfördes alltid av kvinn-
folken, männen befäoade sig ej med det
- data va. fol. köen förhas ärvor =
'detta var väl kvinnfolkens (an)ordningar?'

II. Maltberedning.

den enda förekommande beteck-
ningen för malt är malt, n.

Den mängd malt, som erfordrades
till en brygd, kallades en mälta (mält, f.)
När man skulle bereda korn till malt, sade

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
VRML. OSTMARK
Fogl. M 87

7.
man, att man skulle mälta (mält) eller
lägga i mältning (läg. mältn. För till-
verkning av malt användes vanligen "bygg"
(bygg, n.), d. v. s. korn, eller råg om man det
hade. Det var ej alltid man hade råg här-
uppe i Bergstrakten. Kornet bades då i
en säck och bestänktes med varmt vat-
ten. Säcken placerades sedan på en varm
plats, vanligen i närheten av spisen eller
i bakugnen, då denna ej var alltför varm.
Om det inte var varmt åt kornet, grodde
det inte - det ville inte mälta, det mältade
inte (da vil int mält, da mält int). Ibland
rörde man om i det och stänkte på mera
vatten, så att det inte torhade och blev lig-
gande torrt. Efter 8-9 dygn hade kornet
mältat (mält, sup.), d. v. s. grott. När kor-
net var mältat, torhade man det i bak-

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941

VRML ÖSTMARK

Engl. M 87

ugnen (bäckörn, m.) så pass mycket, att det kunde malas. Somliga som hade mycket malt, brukade torka det i basten på bastuglavan. Då kornet var torrt, maldes det. De som hade mycket malt, brukade gröpa mallet (gröp mält), d. v. s. mala mallet, på bäckvarnar. Detta var dock mera sällan fallet här i trakten. Vanligen malde man det på handkvarn (vant. hänkvarn, f., äv. hänkvarn, f.). Olov Persson, Rånberg berättar om hur man från hans hem gick till en granngård för att mala malt på deras handkvarn: "Ve brükt ä ga, mamma ä jä, te Kärr-Måtes ä län handkvarna harses ä mät mält på. Han ställd-a da i ärrning ä lä eü täck än no änn inunner ä vek opp kantän te ä ta imot svöpen mä. Ä ton fück mamma mät på dän."

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941

VRML. ÖSTMARK

Frgl. M 87

(⁺svögr, m. = den rund av mjöl, som i en lerets samlades runt kvarnen).

Gradden på det mältade kornet kallades 'maltgrade' (mältgrö^{xx}, m.). Den maldes ut och fick följa med det malade kornet.

III. Maltdrycker.

Den maltdryck, som användes i orten, kallades öl (ö^r, n.) eller dricke (drök, m.). Man brukade säga t. ex. 've ska brygg ö^r'. Det öl, som man bryggde till jularna, gjordes särskilt starkt och kallades starköl (stärkö^r, n.) eller juldricke (jü^rdrök, m.). Bunnens använde man bragare dricka. Det var mest till julen, som man bryggde. Den

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
VRML. ÖSTMARK
Fogl. M 87

emellan blev det tillen gjort annat än på större gårdar. I vardagslag användes svagare dricka, kallad enbart dricke (drick_m). Innan drickat var jäst, då det auktia var färskt och ojäst, kallades det vört (vört_m).

Egenskaper hos drickat: stark (stark), svag (svag), god (god), delig (delig), duven (dömmen). Dricken har somnat (dricken ha dömmas, ~ ha dömm_{är}).

Betydelser för att brygga dricka är: brygg (drick) eller jä, drick, d. v. s. göra dricke.

Betydelser för brygd: brygg_m, f. och brygg_m, best. sg. brygg_m.

Vanligen häll man till i Löket, när man brygger. På de gårdar, där man ha-

de kokhus (k^xökhus, n.) - d. v. s. där man hade rökstuga - eller bryghus (brygh^xus, n.), höll man till i detta. I rökstugor höll man också till i 'kåven' (k^xäv, m.).

M^xäsk (m^xesk, m.). Med detta ord betecknas den tjocka röra, som återstod, sedan man hade silat ur vörten.

Bryggen tillgick på detta sätt:
Maltet lades i en kar, hett vatten östes på, varefter man rörde ihop det duktigt. Så fick det sedan stå och böttna (b^xötn⁴) 1-2 timmar. Sedan det stått och böttnat, kokade man på så mycket hett vatten, som bryggen skulle bli. Detta fick därefter stå och dra någon timme, varefter man ånyo kokade upp utsammans, både det tjocka och det tunna. Därefter häddes det i en 'stänk^xkärl' (st^xänkäl, n.), en hög laggad b^xytta, där tre

4/sötn_o

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
VRML. OSTMARK
Frgl. M 87

förlängda stavar utgjorde ben. Dessa ben
 voro så höga, att en så rymdes under stann-
 kärlet. I kärlets sida invid bottenen ovan-
 för det nedersta bandet (j^oh. f.) fanns en
 hål med en tapp i. På kärlets botten hade
 man först lagt alginnar (ä^orrp^on^o, m.)
 kors och tvärs, ovanpå dessa en lager med
 enris och där ovanpå en lager med haln.
 Runt detta upptog 2-3 cm av kärlets höjd.
 Hela denna anordning kallades rost (r^ost, m.)
 När man öste den uppkohade lagen från gry-
 ten i det så anordnade kärlet, sadas man
 ösa på rosten (ö^o. på r^ost^on).
 a^o ö^o på r^ost^on nu, sa de. Den tunna la-
 gen sjönk genom rosten, under det att
 det tjocka stannade kvar i denna. Tappan
 togs ur hålet på kärlet, och den tunna lagen
 tippades av. Det tjocka, som stannade kvar

o-jin

o ös på

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
 VRML. ÖSTMARK
 Frgl. M 87

på rostet, kallades mäske (meske, m.). Den
 tunna, avsilade lagen kallades öörtler (öörtler).
 Vörten fick blå och svalna (svälts), till den
 blev lagom varm att lägga jästen i. Jästen
 brukade man först sätta till en mindre del
 av vörten i en bunke eller annat mindre kärl,
 för att den skulle få 'gå upp' (ga. öp), d. v. s.
 jäsa upp. När den hade jäst upp tillsattes
 den till brygden.

Samtidigt med att jästen tillsattes, ko-
 hade man humle, silade av lagen och håll-
 de denna, det s. k. humlevatänet (hömrotvättn,
 n.), i brygden.

Då man hade lagt i jäsming, talades
 man ha lakt. r. jät, d. v. s. jäsming. Ordet
 jät, f. (best. sg. jätta) betyder rike jäst
 utan jäsming, och användes endast beträf-
 fande jäsming vid brygd. Exempel på

dess användning (ta jak = ta jäsuung = jäsa):

Drecken tar jak = 'börjar jäsa'

Nu ha då tējj jak = 'börjat jäsa'

Da ha int tējj jak för māj ännu =
'har inte börjat jäsa'

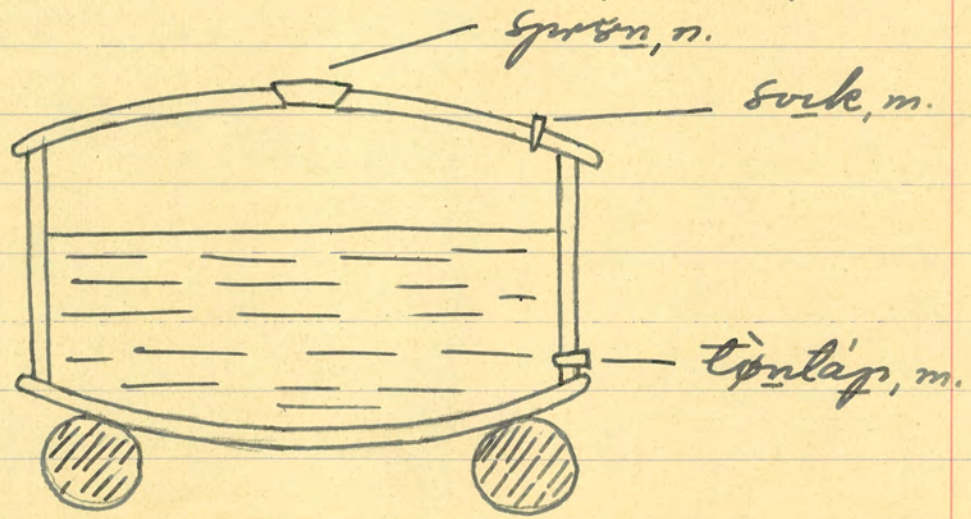
Jä skūll brygg, män jä färk de
int te a ta jak.

Nä dröcken gick opp, sa de, at da
ha tējj jak - nu ha då tējj jak, sa
de = 'När dröcken gick opp (började
jäsa), sa de, at det hade tagit gärd
- nu har det tagit gärd, sa de.'

Nu drickat började jäsa, visade
sig genom skum på ytan. Da hade 'drec-
ken gäu opp' (jfr ex. ovan!). Om brygden
var för kall, så at den ej ville 'ta gärd',
gjorde man stensar heta i spisen och släpp-
te i bryggkaret.

ULMA 15304:4 R. Broberg 1941
VRML ÖSTMARK
Frgl. M 87

När drickat hade jäst färdigt, tappade man det på dricktunnan (drick-
 tön, f.). Dricktunnan förvarades liggande
 på en par bokar i källaren. Drickat fyll-
 des på tunnan genom en sprund (sprönn, n.),
 en fyrkantigt hål, c:a 1 dm i fyrkant
 mitt på en av stavarna i tunnans sida.
 Till detta hade man en tät slutande bridlapp, vars
 kanter voro smeddade så, att den ej kunde falla

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941
 VRML. ÖSTMARK
 Frgl. M 87

in i tunnans, då den lades för öppningen. Sedan drickat var påfyllt på tunnans, smetade man kring sprundet med deg, lera el. Lyl., så att det blev lufttätt. Deg användes kanske inte så ofta, ty mäss och rötter brukade äta upp den, så att sprundet ej blev tät. Man använde där för vanligen lera. I tunnans ena botten nära ena kanten fanns ett hål, tunnapphålet (t^ontapph^ol, m.), vanigenom man tappade dricka. Detta hål tätslöts med en tapp (t^ontapp, m.). Nedanför sprundet nära tunnans botten på motsatt sida mot tunnapphålet, fanns ett litet, med navere borrarat hål (svik, m.), som tätslöts med en liten träplugg. När man tappade dricka ur tunnans, måste man först 'läta på sviken' (lät. på sviken), d. v. s. öppna sviken något, för att luft skulle kunna intränga i tunnans. Gjorde man ej det, blev tunnans lufttät,

ULMA 15304:4 R. Broberg. 1941

VRML. ÖSTMARK

Ftgl. M 87

och drickat rann ej ut.

Björksav (böz) brukade man vid sav-
tiden uppsamla i koppor och skålar och bere-
da dricka av. Man borrade i björken en hål
med en barr eller en navare och placerade i
hållet en kluren pimme, i vilken var skuren en
rånna, efter vilken saften fick rinna ned i en
kopp eller skål. (☉ - Genomskärning av pinnen).
Hur man beredde dricka av björksav, tycks dock
ingen numera känna till.

x

Humle förekommer i ett par uttryck
för att något är ovanligt lätt:

Det är lätt som humlemörk = 'det
är lätt som humlemörk'.

Lätt som humle i kasse = 'lät
som humle i kasse'. Med kasse ä-

ULMA 15304:4 R. Broberg 1941
VRML ÖSTMARK
Fagl. M 87

syftas här stilkörög (stikäs, m.). En så-
dan full med humle är lättare än den ser ut
att vara.

Om en lång och gänglig person använ-
des ofta liknelsen med en humlestäng. Ett
vanligt uttryck är detta:

Lång å smal barm e hösmebstäng
å klöven barm e hotäng.

Lång och smal barm en humlestäng
och klöven barm en hootäng?

x

Gäta (ang. malning av matt o. dyl. på en
handkvarn):

En litten gräven inner
å en gräven oppå
en hoart lang pinn
å rövra te å gi.

(Handkvarnen).

'En liten grå en inunder
och en grå en avanspi
en kort lång pimme
och röven till att gå.'

Meddelare: Olov Persson, Myren,
Rånberg, f. i Mellbycken, Öst-
mark, år 1872.

Maria Broberg, Rånberg, f. i Lu-
rberg, Östmark, år 1865.

Kajsa Olsson, Djupdalen, f. i
Östmark, c:a 70 år gammal. m. fl.

Upptecknat av P. Broberg
i sept. 1941.

ULMA 15304:4 R. Broberg 1941
VRML ÖSTMARK
Frgl. M 87